

International Multilingual Research Journal

Printing AreaTM

Special Issue, March-2018

Greatest Philosopher :
Dr. Babasaheb Ambedkar

Prof. Dinesh Jaronde

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

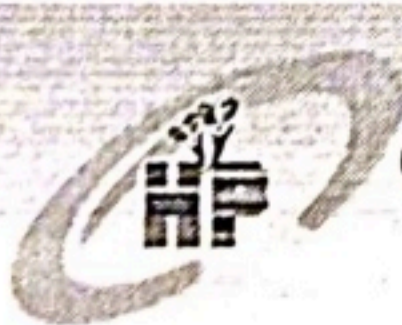
प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research
Journal in Marathi, Hindi & English Languages

Special Issue, March 2018

**Greatest Philosopher :
Dr. Babasaheb Ambedkar**

Editor
Prof. Dinesh Jaronde

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

http://www.vidyawarta.blogspot.com
http://www.vidyawartajournal.com
http://sites.google.com/site/vidyawartajournal

- 15) विश्वरत्न डॉ. बाबासाहेब अम्बेडकर और उनकी मानवता
डॉ. अनिल अ. पाखरे, जि. अमरावती || 53
- 16) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि स्त्री
नरेंद्र तुकडोजी आरेकर, जि. गडचिरोली || 56
- 17) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा जीवनप्रवास
प्रा. डॉ. बालाजी लक्ष्मणराव शिंदे, जि. परभणी || 60
- 18) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि दलितसाहित्य
प्रा. ए. बी. भावसार, बाळापूर || 64
- 19) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि बौद्ध धम्म
प्रा. धर्मदास विश्वनाथ घोडेस्वार, जि. चंद्रपूर || 66
- 20) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे महिला आणि कामगार सशक्तीकरणामध्ये योगदान
प्रा. गौतम ए. शंभरकर, चंद्रपूर || 70
- 21) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि दलित साहित्य निर्मिती
प्रा.डॉ. अविनाश श. धोबे, जि. अमरावती || 73
- 22) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व हिंदू कोडबिल
प्रा.डॉ. हिराचंद चोखाजी वेस्कडे, जि.गडचिरोली || 77
- 23) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि रिपब्लिकन पक्ष
डॉ. दयानंद ऊ. राऊत, जि.बुलडाणा || 80
- 24) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व शिक्षण
डॉ. बालासाहेब मुंजाभाऊ काळे, जि.परभणी || 83
- 25) "सामाजिक परिवर्तनाच्या दृष्टिकोनातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची शैक्षणिक भूमिका." ...
डॉ. आशा म. धारस्कर-भावसार, अकोला || 85
- 26) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक परिवर्तनाविषयीचे विचार
प्रा. सुधीर वि. बानुबाकोडे, जि. अमरावती || 89
- 27) हिंदु कोड बिल—स्त्री मुक्तीचा जाहिरनामा
प्रा. भारती दिगांबर रत्नपारखी, चंद्रपूर || 93
- 28) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे जलविकासाचे धोरण
प्रा. डॉ. संतोष चंपती हंकारे, जि. परभणी || 95

"सामाजिक परिवर्तनाच्या दृष्टिकोनातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची शैक्षणिक भूमिका." - एक चिकित्सक अभ्यास

डॉ. आशा म. धारस्कर-भावसार

सहाय्यक प्राध्यापक,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

प्रस्तावना :-

असामान्य बौद्धधर्माचा प्रभाव. काहीकाळ भारतात नष्टच झाला होता. पण विसाव्या शतकात बौद्धधर्माचे पुनरुज्जीवन झाले. डॉ. भीमराव रामजी उर्फ बाबासाहेब आंबेडकर अस्पृश्यता निराकरणाच्या संदर्भात एक युगपुरूष ठरले. १४ एप्रिल १८९१ साली हिंदू धर्मात अस्पृश्य मानल्या जाणाऱ्या (महार) जातीत इंदूरजवळील महू येथे त्यांचा जन्म झाला. त्यांचे मूळचे आडनाव 'सपकाळ' होय. त्यांचे वडील लष्करात सुभेदार होते. त्याकाळात अस्पृश्य वर्गाला अत्यंत अपमानाने बहिष्कृत म्हणून वागविले जात. असल्याने त्यांना शिकण्यासाठी फारच हालअपेष्टा व कष्ट सहन करावे लागले. अस्पृश्यांना मिळणारे मानभंग, अपमान, हाल, तिरस्कर त्यांना स्वतःला खूपच अनुभवायला मिळाले. पण अडचणींना टक्कर देवून त्यांनी उच्च शिक्षणही घेतले. त्यांचे प्रारंभीचे शिक्षण महाराष्ट्रातील सातारा शहरात झाले. मॅट्रिक झाल्यानंतर ते मुंबईस एल्फिन्स्टन महाविद्यालयात शिकण्यास गेले. तेथून बी.ए. ही पदवी संपादन करून बडोदा संस्थानात त्यांनी नोकरी पत्करली. तेवढ्यात त्यांना बडोदा सरकारने परदेशात जावून उच्च शिक्षणासाठीची एक शिष्यवृत्ती मंजूर केली. ती घेऊन ते अमेरिकेत गेले. अमेरिकेत कोलंबिया विद्यापीठात त्यांनी अर्थशास्त्र (एम.ए.) ही पदवी संपादन केली. आणि पीएच.डीही सर्वोच्च पदवी संपादन केली. त्यानंतर पुन्हा इंग्लंडला जावून त्यांनी अर्थशास्त्रात लंडन विद्यापीठाच्याएम.एस्सी. आणि डी.एस्सी. आणि बार अॅट लॉ या पदव्या संपादन केल्या. नंतर भारतात वकील, तसेच महाविद्यालयाचे प्राचार्य म्हणून व्यवसायाला सुरुवात केली. पण त्याचबरोबर अस्पृश्येची त्यांना जी तळमळ लागून राहिली होती. तिच्यामुळे अस्पृश्य समाजावरील अन्याय दूर करण्यासाठी जिवाचे रान करून अस्पृश्य समाजाला जागृत व संघटित केले.

आंबेडकर हे एक उच्च दर्जाचे अर्थशास्त्रज्ञ होते. राज्यशास्त्र, अर्थशास्त्र, मानववंशशास्त्र, तर्कशास्त्र, तत्वज्ञान, इतिहास व कायदा या विषयात प्रावीण्य मिळवून त्यांनी पंडित असा जागतिक लौकिक मिळविला. १९२३ साली लंडन विद्यापीठाने त्यांना त्यांच्या या अर्थशास्त्रातील प्रबंधाबद्दल पीएच.डी पवी दिली.

१९१६ साली त्यांनी अमेरिकेतील कोलंबिया विद्यापीठात भारताच्या राष्ट्रीय नफ्यातील वाट्याविषयी ऐतिहासिक दृष्टीने चिकित्सक अभ्यास केला. भारतात परत आल्यानंतर मुंबईत वॅरिष्टर म्हणून व्यवसाय सुरू केला. त्यातही त्यांना अस्पृश्यतेचा शिकका भोवला. त्याचवेळी त्यांनी 'बहिष्कृत हितकारिणी सभा' या नावाची संघटना स्थापन केली. अस्पृश्यांना न्याय मिळविण्यासाठी अशी पहिलीच सार्वजनिक संस्था उभी राहिली.

चवदार तळ्यात पाणी घेण्यास मोकळीक मिळावी म्हणून त्यांनी मोर्चा काढून चळवळ केली. पुढे नाशिक येथील राममंदिरात प्रवेश मिळविण्यासाठी १९३० साली सत्याग्रह केला. अभ्यासपूर्वक रीतीने अस्पृश्यांच्या उन्नतीसाठी व अस्पृश्यता नष्ट करण्यासाठी शैक्षणिक, सामाजिक व राजकीय आघाड्यांवर कामे सुरू केली. मुंबईस सिडनेहॅम कॉलेजात त्यांनी १९१८ ते १९२१ काळात प्राध्यापक म्हणूनही कार्य केले. १९२८ साली ते मुंबईच्या सरकारी लॉ कॉलेजात प्राध्यापक झाले. १९३० साली त्यांनी 'मूकनायक' हे साप्ताहिक व त्यानंतर 'जनता' ही साप्ताहिकेसुरू केली. १९४६ साली त्यांनी मुंबईत सिध्दार्थ कॉलेज सुरू केले. लंडन येथील गोलमेज परिषदेस महात्मा गांधी व बॅ. जीना यांच्याबरोबर उपस्थित राहिले, आणि तेथे त्यांनी अस्पृश्यांसाठी स्वतंत्र मतदार संघाची मागणी केली.

डॉ. आंबेडकरांनी जगातील अनेक राष्ट्रांच्या घटनांचा बारकाईने परिश्रमपूर्वक अभ्यास करून भारताच्या घटनेला आदर्श रूप देण्याचा प्रयत्न केला. १९३५ साली त्यांनी हिंदू धर्माचा त्याग करण्याची घोषणा केली १९५६ साली मृत्यूपूर्वी थोडे दिवसआधी बौद्ध धर्माची दीक्षा घेतली. आंबेडकर हे एक चारित्र्यसंपन्न, विद्वान, बुद्धिमान व लढाऊ वृत्तीचे नेते बनले. त्यांनी अस्पृश्य समाजाच्या उन्नतीसाठी अनेक आघाड्यांवर निर्भयपणे प्रयत्न सुरू केले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची स्वभाव वैशिष्ट्ये :-

डॉ. आंबेडकरांची वैज्ञानिक दृष्टी होती. आपले विचार ते केवळ भावना, विकार व पूर्वगह यांवर आधारून ठेवणारे नव्हते. बुद्धिनिष्ठ व तटस्थ रीतीने ते कोणत्याही घटनेकडे व प्रश्नाकडे पाहून तिचे तर्कशुध्द व पुराव्यावर आधारून विश्लेषण करीत असत, आणि मग पुरावा सबळ मिळाला तर त्यावरून अपरिहार्यपणे निष्पन्न होणारे निष्कर्ष काढण्यास कचरत नसत. पुर्ण विचार व विवेक यांवर

आधारलेले निष्कर्ष जाहीरपणे मांडण्यासाठी लागणारी बौद्धिक निभीडता, धैर्य, सचोटी व प्रामाणिकपणा त्यांच्यापाशी मिता. म्हणून त्यांच्या मांडणीत एक प्रकारचा सडेतोडपणा, स्पष्टता, रोखटोकपणा आणि परखडता आढळते. आपले म्हणणे बरोबर असल्याची, त्याला पुरेसा पुरावा व आधार असल्याची त्यांना बौद्धिक खात्री पटल्यानंतर मात्र ते आपले म्हणणे व निष्कर्ष लोकांना आवडतील की नाहीत, रूचतील की नाहीत, त्यामुळे आपल्यावर लोकांचा राग ओढवेल की काय, याची पर्वा न बाळगता व मुलाहिजा न ठेवता स्पष्ट व गरज वाटल्यास परखड शब्दांत व्यक्त करीत असत.

उद्दिष्टे :-

१. डॉ. बाबासाहेब आंबेकरांची सामाजिक परिवर्तनाची संकल्पना स्पष्ट करणे.
२. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या तत्वज्ञानाचा अभ्यास करणे.
३. सामाजिक परिवर्तनाच्या दृष्टिकोणातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या शैक्षणिक तत्वज्ञानाचा चिकीत्सक अभ्यास करणे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार :-

- इतिहासाला विसरा असे लोकांना सांगणे चूक आहे, जे इतिहास विसरतात ते इतिहास घडवू शकणार नाहीत.
- दुःखाचे मूळ बळाच्या उपयोगात नसून त्याचा दुरुपयोग करण्यात आहे.
- सचोटी आणि बुद्धिमत्ता यांचा संगम झाल्याशिवाय कोणत्याही माणसाला मोठे होता येणार नाही. जीवनासाठी वाचन आवश्यक आहे.
- वाचन थांबले तर जगून काय उपयोग?
- जबाबदार व्यक्तीला चुकीची दुरुस्ती करता आली पाहिजे. पुनर्विचार करण्याचे व त्यानुसार मतांतर करण्याचे धाडसही व्यक्तीच्या अंगी असावे लागते.
- विचार आपोआप मूळ धरतात. हा विचारच चुकीचा आहे, विचारालाही प्रचाराची आवश्यकता असते. त्याशिवाय दोघेही लय पावतील.
- प्रत्येक मनुष्यास जीवनाचे तत्वज्ञान असावयास हवे, कारण तत्वज्ञान म्हणजे दुसरे काही नसून आपले जीवन मोजण्याचे ती मापकाठीच होय.
- मनुष्याला शरीराबरोबर मनही आहे. म्हणून दोन्हींचाही विचार करावयास हवा. मन सुसंस्कृत झाले पाहिजे. मन सुसंस्कृत वनविले पाहिजे.
- ज्यांचे मन स्वतंत्र नाही तो मोकळा असून गुलाम आहे.

• मनाचे स्वातंत्र्य हे जिवंतपणाचे लक्षण आहे.

मानसिक स्वातंत्र्य कोणाला आहे असे म्हणता येईल? जो आपली बुद्धी जागृत ठेवून आपले हक्क व कर्तव्य यांची जाणीव करून घेतो, जो परिस्थितीचा दास झालेला नाही, जो रूढीच्या स्वाधीन झालेला नाही, जो पराधीन झालेला नाही, जो कार्यकारणभाव ध्यानात घेतल्याशिवाय कशावर विश्वास ठेवत नाही. आपल्या हक्कांवर गदा आली असता जो त्यांच्या रक्षणासाठी दक्ष असतो, जो आपल्या बुद्धीनुसार आपल्या आयुष्याचे ध्येय व कार्य निश्चित करतो.

सारांश जो सर्वस्वी स्वाधीन आहे तोच माणूस स्वतंत्र आहे.

• कोणत्याही कार्यात यशप्राप्ती होईल किंवा नाही हे जितके साधनसामुग्रीच्या प्रमाणावर अवलंबून असते. तितकेच ते कार्याच्या नैतिक स्वरूपावरही अवलंबून असते.

• कार्याच्या मुळाशी जर सत्य असेल तर त्यात यश प्राप्त होण्यास चिंता करण्याचे विशेष कारण नाही.

• सत्याग्रहीच्या ठायी आत्मबल पाहिले. आत्मबल हे आपण करतो ती गोष्ट योग्य आहे किंवा नाही यावर अवलंबून असते.

• ज्या कार्यामुळे लोकसंग्रह होतो ते कार्य सत्कार्य, व त्यासाठी केलेला आग्रह म्हणजे सत्याग्रह.

• राजकीय सुधारणां मी सामाजिक सुधारणा मूलभूत मानतो.

• ज्यावेळी माणसांची, आपण करत असलेल्या श्रमाचा, आपल्याला न्यारूय मोबदला मिळतो अशी समजूत असते त्यावेळां मानवी जीवन हे उत्साही, समृद्ध आणि प्रेरणादायी असते.

• मानसिक स्वतंत्र्य हे खरे स्वातंत्र्य आहे. ज्याचे मन स्वतंत्र नाही, तो जिवंत असून मेला आहे. मनाने स्वातंत्र्य हीजिवंतपणाची साक्ष आहे. जो आपली बुद्धी जागृत ठेवून आपले हक्क काय, अधिकार काय व आपले कर्तव्य काय याची जाणीव करून घेतो, त्याला मी स्वतंत्र म्हणतो. जो परिस्थितीचा दास झाला नाही, जो परिस्थितीला आपल्या कह्यात आणण्यात सिद्ध असतो तो माणूस स्वतंत्र आहे असे मी म्हणतो. जो पराधीन झाला नाही, जो दुसऱ्याच्या शिकवणुकीने वागत नाही, जो कार्यकारणभाव ध्यानात घेतल्याशिवाय कशावर विश्वास ठेवत नाही, जो हक्कांचा अपहार केला असता त्यांच्या रक्षणार्थ दक्ष बनतो, जो प्रतिकूल लोकमताला घाबरून जात नाही, दुसऱ्याच्या हातचे बाहुले न बनण्याइतकी बुद्धी, स्वाभिमान ज्याला आहे, तोच माणूस स्वतंत्र आहे.

• प्रगतीचे मापन करणारी व इतिहास दर्शविणारी दोन प्रभावी अस्त्रे आहेत. एक लेखनी व दुसरी वाणी. ही दोन्ही अस्त्रे व्यासंगी वृत्तीनेकमाविता आली पाहिजेत.

• जीवनात साहित्य हेच तुमचे कर्तव्य, विव्दता व बुद्धिमत्ता

सिद्ध करणारे एकमेव साधन आहे. ते प्रगतीकडे नेणारे हत्यार आहे.

• संगीत आणि हास्य प्रत्येक माणसाला आवडतं पाहिजे.

✓ • या सर्व बुद्धीमध्ये श्रेष्ठ म्हणजे प्रज्ञाबुद्धी. ती प्राप्त करण्यासाठी तुम्ही साधना केली पाहिजे.

✓ • जो प्रतिकूल लोकमताला घाबरून जात नाही, व दुसऱ्याच्या हातचे बाहुले न होण्याइतकी बुद्धी, स्वाभिमान याला आहे तोच माणूस स्वतंत्र आहे.

• तुमचा उद्धार करण्यास कोणी येणार नाही, तुम्ही मनात आणाल तर तुमचा उद्धार करण्यास समर्थ व्हाल.

✓ • बुद्धिमत्ता हा गुण नसून साधन आहे. व तिचा उपयोग कसा करावा हे बुद्धिमान व्यक्तीच्या अंतीम हेतूवर अवलंबून आहे.

• मनुष्य केवळ भाकरीवर जगत नाही, त्याला सुसंस्कृतीची गरज आहे. आपल्याला किती त्रास झाला तरी आपण केलेली प्रतिज्ञा आपण कधीच मोडता कामा नये.

• आपल्याला ज्या मार्गाने जावयाचे आहे, तो मार्गचिरस्थानी असावा.

• जो मार्ग आपल्याला इप्सित ध्येयाप्रत सुरक्षित पोचवितो, तो जवळच्या मार्गापेक्षा निश्चित श्रेयस्कर असतो.

✓ • व्यक्तीला व्यक्तीस्वातंत्र्य, मतस्वातंत्र्य आणि लेखनस्वातंत्र्य हवेच; त्याशिवाय त्याला व्यवसाय स्वातंत्र्य हवे, स्वतःचा विकास करण्याचे स्वातंत्र्य हवे.

• सचोटी आणि बुद्धिमत्ता या दोन्ही गुणांच्या मिलाफाशिवाय कोणतीही व्यक्ती थोर ठरू शकत नाही.

✓ • माणसाला माणूस म्हणून ओळखा नि जगू द्या.

✓ • आपल्याला जर प्रगती साधायची असेल तर इतिहासाची पुनरावृत्ती होऊ देण्यात काही अर्थ नाही त्यापासून बोध घेवून नवा इतिहास घडविण्याची आपण उमेद बाळगली पाहिजे. आणि ही उमेद व्यक्तीत शिक्षणातून निर्माण होते.

• मर्दुमकी गाजवून दोन दिवस जगणे हे दुसऱ्याचे गुलाम होवून शंभर वर्षे जगण्यापेक्षा कितीतरी श्रेष्ठपणाचे आहे.

✓ • सर्वमाणसे जन्मतः समान दर्जाचे आहेत व ती मरेपर्यंत समान दर्जाचीच राहतील.

✓ • मनुष्य केवळ भाकरीवर जगत नाही, त्याला जिवंतमन आहे, ज्या मनाला विचाराचे खाद्य पाहिजे.

• सार्वजनिक सदसद्विवेकबुद्धी म्हणजे सर्व अन्यायाविरुद्ध बंड करण्याची बुद्धी होय.

• आपल्यालातील एखादा माणूस कितीही मोठा असला तरी त्यावर पूर्णपणे विसंबून राहता कामा नये.

• हिंसक, अतिरेकी व अराजकता पसरवणारे मार्ग वर्ज्य आहेत.

• एखादा मनुष्य कितीही मोठा असला तरीही त्याच्या चरणी आपले स्वातंत्र्य अर्पू नये.

✓ • महापुरुष आपली मते आपल्या शिष्यांवर कधीच लादत नाही- उलट तो त्यांना प्रेरणा देतो. त्यांना जागृत करतो. त्यांच्यात उर्जा निर्माण करतो आणि त्यांच्यामध्ये जे सुप्त गुण आहेत त्यांच्या विकासाला ती संधी उपलब्ध करून देतो.

• प्रत्येक मनुष्याचे अंतीम ध्येय काय आहे? आपल्या अंगी वसत असलेल्या गुणांचा परिपोष होवून त्यास गोड फळे यावीत हेच ध्येय आहे.

✓ • माणसाला मुक्तपणे विचार करण्याचे स्वातंत्र्य असले पाहिजे. विचार करण्याचे स्वातंत्र्य नाकारले तर कोणतीही संस्कृती डबक्यासारखी होते, ती माणूस असण्याची आपली योग्यता गमावून बसते.

✓ • प्रत्येक माणसाला विचार करता आलापाहजे. एवढेच नव्हे तर प्रत्येकाजवळ त्याचे जीवनविषयक स्वच्छ तत्त्वज्ञान पाहिजे.

• कोणत्याही प्रकारची गरिबी असू नये. आर्थिक गरिब असू नये आणि मनाचीही असू नये.

• भक्तीच्या मुलाम्याने माणुसकीला किंमत येते असे नाही. तिची किंमत स्वयंसिद्ध आहे.

शैक्षणिक तत्त्वज्ञान :-

६५ वर्षांच्या जीवनात प्रवासात डॉ. आंबेडकर यांना देश-विदशांत विविधस्पर्शी अनुभव आलेले होते. त्यांचे कार्यही विविधांगी असे बनले होते. जीवनाच्या या प्रदीर्घ अनुभवातून त्यांचा निश्चित असा जीवनविषयक दृष्टिकोन बनला होता. डॉ. बाबासाहेब हे प्रथम भारतीय नंतर भारतीय त्यांनंतर भारतीय व शतप्रतिशत भारतीय होते. स्वातंत्र्याचा खराखुरा लाभ भारतीय सर्वसामान्य जनतेला कसा मिळू शकेल व लोकशाही जीवननिष्पलाप्रतयक्ष जीवना व व्यवहारात कसे आणता येईल याकिरिता त्यांनी आयुष्याचा कण कण वेचला होता. आपल्या विचारांशी अत्यंत प्रमाणिक राहून व्यापक राष्ट्रहिताकरिता, नसामान्याच्या व दलितांच्या हिताकरिता जीवनाचा मार्ग त्यांनी स्वीकारला होता व हाच त्यांचा जीवनविषयक व्यापक दृष्टिकोन होता. त्यांच्या जीवनविषयक दृष्टिकाणातूनच शैक्षणिक तत्त्वज्ञान प्रतिर्बीवीत झालेले दिसून येते.

शिक्षणाची उद्दिष्टे :-

(१) शिक्षणाने व्यक्तिविकास साधने :-

शिक्षणामुळे व्यक्तीतील न्यूनगंडनाहीसा झाला पाहिजे.

त्यांच्या ठिकाणच्या संकुचित भावनेचा लोप होऊन राष्ट्राच्या दृष्टीने व्यक्तीविकास शिक्षणाद्वारे साध्य करता आला पाहिजे. दिनांक २२.८.५१ च्या आपल्या 'जनता' यज्ञसहितकात डॉ. आंबेडकर लिहितात. "खालचा वर्गाची ज्यांच्यामुळे प्रगती खुंटून त्यांना दुसऱ्याचे गुलाम व्हावे लागले तो न्यूनगंड त्यांच्यापासून नाहीसा करणे, चालू समाजपद्धतीमुळे जे त्यांचे जीवन लुबाडण्यात आले, त्यांचे स्वतःच्या आणि राष्ट्राच्या दृष्टीने काम महत्त्व आहे याची खात्री त्यांना जाणीव करून देणे हाच खालच्या वर्गाचा प्रश्न आहे.

(२) व्यक्तीला चारित्र्यसंपन्न बनविणे :-

शिक्षाद्वारे व्यक्ती चारित्र्यसंपन्न बनली पाहिजे. चारित्र्यसंपन्नतेचा व्यापक अर्थ शिक्षणामुळे निर्माण होतो व अशी चारित्र्यसंपन्नता शिक्षणामुळेच व्यक्तीच्या ठिकाणी येत असते. शिक्षणाद्वारे श्रेष्ठ दर्जाची चारित्र्यसंपन्नता निर्माण केल्याकरिता रचारित्र्यसंपन्नतेचे आचार, विद्या, प्रज्ञा, शील, करूनणा वमैत्री यांचा परस्परशोभी योग्य संबंध समजला पाहिजे. हीच पाच तत्त्वे म्हणजे मनुष्याच्या चारित्र्याचा पंचस्तंभी आधार होय. असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात.

(३) स्वःउन्नती साधने :-

शिक्षणाद्वारे स्वतःच्या उद्धार म्हणजे स्वतःच प्रगती करता आली पाहिजे. त्याचप्रमाणे स्वतःच्या जातीच्या उद्दाराची तळमळ निर्माण णाली पाहिजे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी शिक्षणाद्वारे ज्ञानसंपन्नता प्राप्त केली होती. त्याचप्रमाणे अस्पृश्यातील हीनत्वाची भावना कशी टटवितर येईल याचा प्रयत्न केला होता. आपला उद्धार दुसरा कोणीही करू शकत नसेल तर शिक्षणाद्वारे स्वीधाराची तळमळ निर्माण होणे आवश्यकच आहे. "झगडा, आणखी झगडा, त्याग करा, आणखी त्याग करा. त्यागाची आणि हालांची पर्वा नकरं कएकसारखा झगडा चालू ठेवाल तरच तुम्हाला मुक्ती मिळेल.

शिक्षणाचे कार्य :-

बाबासाहेबांच्या मते, 'प्रज्ञाविकास' हे शिक्षणाचे मुख्य ध्येय आहे. (१) खालच्या जाघरातील लोकांच्या मनात विवेक जागवून व्यक्तीगत व राष्ट्रीय जीवनाचे महत्त्व पटवून देणे होय. (२) माणसामाणसांमधील उच्च-नीच व श्रेष्ठ-कनिष्ठ भेदभावाचा ज्या न्यूनगंडाने त्यांची वाढच खुंटवून दुसऱ्याचे गुलाम व्हावयास त्यांना लावले त्या विपारी परंपरेतून सटका करणे. (३) खालच्या वर्गातील व्यक्तीची खाण्यापिण्याची व कपड्यालत्यांची फुकट सोय करून त्यांचा उच्च वर्णायांच्या सेवेसाठी तत्पर ठेवणे नव्हे, सामाजिक, धार्मिक व राजकीय चळवळीला शिाणविषयक विचारांचा भरभक्कम आधार होता. (४) दलित पिडीत समाजाचा खऱ्या अर्थाने उद्धार शिक्षणानेच करणे.

शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण करण्यात यावे :-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, "उपासमारीने शरीराचे शोषण कमी झाल्यास माणूस हतबल होवून अल्पायुषी होतो, तसेच शिक्षणाच्या अभावी तो निर्बुध्द राहिल्याने जिवंतपणी दुसऱ्याचा गुलाम बनतो. हे भविष्याच्या दृष्टीने घातक आहे म्हणून प्रत्येकाने शिक्षित होणे व शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण होणे आवश्यक आहे."

प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे करावे :-

प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे करण्याबाबत १९१० पासून त्रितीय शासनावर दबात आणण्याचा प्रयत्न झालेला होता. १९२० साली राजकीय सुधारणेचा कायदा पास होऊन मुंबई शहरातील प्राथमिक शिक्षण मुंबई म्युनिसिपालिटीकडे व १९२३ च्या कायद्याने जिल्ह्यातील प्राथमिक शिक्षण स्थानिक नगरपालिका व लोकल बोर्ड यांच्याकडे सोपविण्यात आले. त्यावेळेच्या कार्यपद्धतीवर व शिक्षणमंत्री डॉ. परांजपे यांच्यावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी कडाडून हल्ला चढविला. कारण त्यांच्या मते शिक्षणावर स्थानिक स्वशासन संस्थांपेक्षा प्रांतिक सरकारचा ताबा असणे इष्ट व आवश्यक आहे. राज्यसरकारचे प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे करण्याच्या दृष्टीने नियंत्रण असणे आवश्यक आहे. त्याप्रसंगी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणाले, प्राथमिक शिक्षणाचा प्रश्न राष्ट्रीयदृष्ट्या अत्यंत महत्त्वाचा आहे. प्राथमिकशिक्षणाचा सार्वत्रिक प्रसार सर्वांगीण प्रगतीच्या इमारतीचा पाया आहे. केवळ लोकांच्या खुशीवर हा प्रश्न सोपविल्यास प्राथमिक शिक्षणाचा प्रसार होण्यास केक शतके लागतील म्हणून शिक्षणाच्या बाबतीत सक्तीचा कायदा करावा.

प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे केले तसे ते मोफत ठेवण्याची आवश्यकता नाही, असे डॉ. बाबासाहेबांचे मत होते. एकतर प्राथमिक शिक्षणाची फी नगण्य असते. ती देण्याचे ज्यांचे सामर्थ्य आहे, त्यांच्याकडून ती वसूल करावी व ज्यांना ती सुध्दा देणे अशक्य आहे त्यांच्या करीताच मोफत प्राथमिक शिक्षण असावे.

शिक्षणाद्वारे काय साध्य व्हावे :-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर शिक्षणाविषयी म्हणतात, "शिक्षण ही एक शक्ती आहे. ती प्रत्येक नागरिकाला मिळाली तर राष्ट्र बलवान होवू शकेल. शिक्षणाद्वारे सामाजिक समता प्रस्थापित झाली पाहिजे. सामाजिक समता आणि स्वातंत्र्य संरक्षण व संवर्धन यासाठी आवश्यक असणारी शक्ती म्हणजे शिक्षण." समतेशिवाय स्वातंत्र्य म्हणजे पारतंत्र्याला निमंत्रण होय. शिक्षण हे दुधारी शस्त्र असल्यामुळे चालविण्यास धोक्याचे असते. चारित्र्यहीन आणि विनयहीन सुशिक्षित माणूस हा पशूपेक्षा भयंकर असतो. जर सुशिक्षित मनुष्याचे शिक्षण गरीब जनतेच्या हितास विरोधी असेल तर तो समाजाला शाप ठरतो.

विद्यार्थीवर्गाने दोन गोष्टी ध्यानात ठेवल्या पाहिजेत.

बुद्धिमत्तेत आणि कार्यक्षमतेत आपण कमी पडणार नाही याची दक्षता घेतली पाहिजे. व्यक्तिगत सुखापेक्षा आपण आपला समाज स्वतंत्र व सन्माननीय कसा होईल याकडे लक्ष पुरतविले पाहिजे. विद्यार्थी आपले कर्तव्य नि जबाबदारी कशी पार पडतात यावरच समाजाचे भवितव्य अवलंबून आहे.

शिक्षक कसा असावा? :-

शाळेत समबुद्धीचे, उदात्त, निःपक्षपाती थोर मनाचे शिक्षक पाहिजेत. "शिक्षकाने बहुश्रुत असावे. शिक्षकाला आपले विचार व्यवस्थित मांडता आले पाहिजेत. तसेच इतरांचे व स्वतःचे विचार तपासता आले पाहिजेत." "शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांमध्ये मी काही तरी निर्माण करू शकेन असा आत्मविश्वास निर्माण केला पाहिजे." "प्राध्यापक नुसताच विद्वान असून चालायचे नाही तर तो सर्वश्रुत असला पाहिजे. तो स्वतः अत्यंत उत्साही असला पाहिजे व आपण आपला विषय मनोरंजक करू अशी त्यांच्यात धमक असली पाहिजे." "शाळा म्हणजे उत्तम नागरिक तयार करण्याचे कारखाने आहेत. या कारखान्यांचा फोरमन जितका शहाणा असेल तितका उत्तम माल कारखान्यातून बाहेर पडणार आहे.

निष्कर्ष :-

सामा. दृष्टीकोनातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते शिक्षणापासून विद्यार्थ्यांत १) विचार करण्याची शक्ती वृद्धिंगत झाली पाहिजे (२) त्यांच्या ठिकाणी वैयक्तिक समस्येसोबतच सामाजिक समस्या सोडविण्याची क्षमता आली पाहिजे. (३) आजच्या शिक्षणात पुस्तकी शिक्षणाला अधिक महत्त्व दिले जात असून या शिक्षणाची व्यावहारिक जीवन व समाजजिवनातील समस्या सोडविणे याबाबत पूर्णपणे फारकत झालेली आहे. ते होता कामा नये.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपले हे विचार २५ सप्टेंबर १९४७ ला मुंबईच्या सिध्दार्थ महाविद्यालयाच्या विद्यार्थी संसदेचे उद्घाटन करताना व्यक्त केले.

३) समता, स्वातंत्र्य व विश्वबंधूता या तत्वांवर आधारलेला जीवनधर्म म्हणजे सामाजिक लोकशाही. जी शिक्षणातून विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण व्हायला पाहिजे.

४) डॉ. आंबेडकरांच्या मते, मानवाच्या खऱ्या उत्कर्षासाठी, नवआशा, नवउत्साह प्राप्त करण्यासाठी आणि मानवाला त्याच्या शारिरीक

व वैयक्तिक उपभोगांवर संतुष्ट राहू न देता बुद्धीच्या व अंतःकरणाच्या उन्नतीसाठी मानवजातीशी समरस होण्याची प्रेरणा देवून मनाला स्वार्थ व संकूचिततेमधून बाहेर काढते. आणि प्रेम व करुणा यांची वृद्धी करून अखिल मानव जातीशी समरस होण्याची प्रेरणा, उत्साह व लाभ निर्माण करून देते ते खरे शिक्षण होय. □□□

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक परिवर्तनाविषयीचे विचार

प्रा. सुधीर वि. बानुबाकोडे

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,

डॉ. श्यामाप्रसाद मुखर्जी कला महाविद्यालय,
शेंदुरजनाघाट, ता. वरुड, जि. अमरावती

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक विचार त्यांना आलेल्या अनुभवातून निर्माण झालेले आहेत. हिंदू समाजरचना आणि हिंदू समाज व्यवस्थेत व्यक्तींचे परस्परांशी असलेले परस्पर संबंध व आंतरक्रिया विषमता प्रधान स्वरूपातून घडत असल्याने ज्या सामाजिक समस्या निर्माण झाल्या आहेत, त्यावर त्यांनी चिंतन केले. त्या समस्यांची कारणे शोधली आहेत आणि त्या समस्यांवर उपायही सांगितलेले आहे. त्यामुळे त्यांचे सामाजिक परिवर्तनाच्या विचारांचे चिंतन अनुभवजन्य असेच आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना अस्पृश्यता, वर्गव्यवस्था आणि जातीव्यवस्था यांचा पाया असलेल्या हिंदू समाजात अत्यंत वाईट अनुभव आले आहेत. ज्या समाजात जातीव्यवस्था आहे. त्यात माणसाला गुलाम बनविले जाते. या आलेल्या अनुभवामुळे त्यांनी आपल्या वृत्तपत्रांतून सर्वाधिक सामाजिक परिवर्तनाचे विचार अस्पृश्यता, वर्णव्यवस्था आणि जातीव्यवस्था यासंबंधी विचार मांडले आहे.

सामाजिक समस्या निर्माण होण्याची कारणे :-

१) महाड संग्रामात स्पृश्यांची दंडेली :-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते महाड येथे अस्पृश्यांच्या समानतेच्या अधिकारावर समाजातील स्वतः वरिष्ठ समजणाऱ्या वर्गाने हल्ला पुढील कारणामुळे केला. दोन धर्मात तेढ निर्माण होतात किंवा तत्त्वाविषयी मतभेद झाल्यास त्यांचेमध्ये जेव्हा धर्मयुद्ध होतात तसे महाडचे प्रकरण नाही, तर महाड येथील धर्मसंघर्ष हिंदूधर्माच्या तत्त्वाविषयी मतभेद झाल्यामुळे झाला

बुद्धिमत्तेत आणि कार्यक्षमतेत आपण कमी पडणार नाही याची दक्षता घेतली पाहिजे. व्यक्तिगत सुखापेक्षा आपण आपला समाज स्वतंत्र व सन्माननीय कसा होईल याकडे लक्ष पुरतविले पाहिजे. विद्यार्थी आपले कर्तव्य नि जबाबदारी कशी पार पडतात यावरच समाजाचे भवितव्य अवलंबून आहे.

शिक्षक कसा असावा? :-

शाळेत समबुद्धीचे, उदात्त, निःपक्षपाती थोर मनाचे शिक्षक पाहिजेत. "शिक्षकाने बहुश्रुत असावे. शिक्षकाला आपले विचार व्यवस्थित मांडता आले पाहिजेत. तसेच इतरांचे व स्वतःचे विचार तपासता आले पाहिजेत." "शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांमध्ये मी काही तरी निर्माण करू शकेन असा आत्मविश्वास निर्माण केला पाहिजे." "प्राध्यापक नुसताच विद्वान असून चालायचे नाही तर तो सर्वश्रुत असला पाहिजे. तो स्वतः अत्यंत उत्साही असला पाहिजे व आपण आपला विषय मनोरंजक करू अशी त्यांच्यात धमक असली पाहिजे." "शाळा म्हणजे उत्तम नागरिक तयार करण्याचे कारखाने आहेत. या कारखान्यांचा फोरमन जितका शहाणा असेल तितका उत्तम माल कारखान्यातून बाहेर पडणार आहे.

निष्कर्ष :-

सामा. दृष्टीकोनातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते शिक्षणापासून विद्यार्थ्यांत १) विचार करण्याची शक्ती वृद्धिंगत झाली पाहिजे (२) त्यांच्या ठिकाणी वैयक्तिक समस्येसोबतच सामाजिक समस्या सोडविण्याची क्षमता आली पाहिजे. (३) आजच्या शिक्षणात पुस्तकी शिक्षणाला अधिक महत्त्व दिले जात असून या शिक्षणाची व्यावहारिक जीवन व समाजजिवनातील समस्या सोडविणे याबाबत पूर्णपणे फारकत झालेली आहे. ते होता कामा नये.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपले हे विचार २५ सप्टेंबर १९४७ ला मुंबईच्या सिध्दार्थ महाविद्यालयाच्या विद्यार्थी संसदेचे उद्घाटन करताना व्यक्त केले.

३) समता, स्वातंत्र्य व विश्वबंधूता या तत्वांवर आधारलेला जीवनधर्म म्हणजे सामाजिक लोकशाही. जी शिक्षणातून विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण व्हायला पाहिजे.

४) डॉ. आंबेडकरांच्या मते, मानवाच्या खऱ्या उत्कर्षासाठी, नवआशा, नवउत्साह प्राप्त करण्यासाठी आणि मानवाला त्याच्या शारिरीक

व वैयक्तिक उपभोगांवर संतुष्ट राहू न देता बुद्धीच्या व अंतःकरणाच्या उन्नतीसाठी मानवजातीशी समरस होण्याची प्रेरणा देवून मनाला स्वार्थ व संकूचिततेमधून बाहेर काढते. आणि प्रेम व करुणा यांची वृद्धी करून अखिल मानव जातीशी समरस होण्याची प्रेरणा, उत्साह व लाभ निर्माण करून देते ते खरे शिक्षण होय. □□□

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक परिवर्तनाविषयीचे विचार

प्रा. सुधीर वि. बानुबाकोडे

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,

डॉ. श्यामाप्रसाद मुखर्जी कला महाविद्यालय,
शेंदुरजनाघाट, ता. वरुड, जि. अमरावती

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक विचार त्यांना आलेल्या अनुभवातून निर्माण झालेले आहेत. हिंदु समाजरचना आणि हिंदु समाज व्यवस्थेत व्यक्तींचे परस्परांशी असलेले परस्पर संबंध व आंतरक्रिया विषमता प्रधान स्वरूपातून घडत असल्याने ज्या सामाजिक समस्या निर्माण झाल्या आहेत, त्यावर त्यांनी चिंतन केले. त्या समस्यांची कारणे शोधली आहेत आणि त्या समस्यांवर उपायही सांगितलेले आहे. त्यामुळे त्यांचे सामाजिक परिवर्तनाच्या विचारांचे चिंतन अनुभवजन्य असेच आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना अस्पृश्यता, वर्गव्यवस्था आणि जातीव्यवस्था यांचा पाया असलेल्या हिंदू समाजात अत्यंत वाईट अनुभव आले आहेत. ज्या समाजात जातीव्यवस्था आहे. त्यात माणसाला गुलाम बनविले जाते. या आलेल्या अनुभवामुळे त्यांनी आपल्या वृत्तपत्रांतून सर्वाधिक सामाजिक परिवर्तनाचे विचार अस्पृश्यता, वर्णव्यवस्था आणि जातीव्यवस्था यासंबंधी विचार मांडले आहे.

सामाजिक समस्या निर्माण होण्याची कारणे :-

१) महाड संग्रामात स्पृश्यांची दंडेली :-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते महाड येथे अस्पृश्यांच्या समानतेच्या अधिकारावर समाजातील स्वतः वरिष्ठ समजणाऱ्या वर्गाने हल्ला पुढील कारणामुळे केला. दोन धर्मात तेढ निर्माण होतात किंवा तत्त्वाविषयी मतभेद झाल्यास त्यांचेमध्ये जेव्हा धर्मयुद्ध होतात तसे महाडचे प्रकरण नाही, तर महाड येथील धर्मसंघर्ष हिंदूधर्माच्या तत्त्वाविषयी मतभेद झाल्यामुळे झाला